

УДК 159.925+316.624 +316.723**ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСІЇ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ ТА СПОСОБИ ЇЇ ПРОФІЛАКТИКИ Й ПОДОЛАННЯ**

О. Качмар, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фахових методик і технологій початкової освіти, педагогічний факультет, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті подано науково-теоретичний огляд вітчизняних і зарубіжних досліджень, присвячених проблемі прояву агресії в підлітковому віці. Отримано нові дані стосовно специфічних рис агресивної поведінки у підлітковому віці. Виявлено індивідуально-психологічні та соціально-психологічні чинники агресивної поведінки підлітків. Запропоновано окремі способи профілактики та подолання підліткової агресивності.

Ключові слова: агресія, агресивність, деструктивна поведінка, підлітковий вік, профілактика й подолання агресивної поведінки підлітків.

Актуальність дослідження. Питання зростання рівня агресивності сучасного суспільства наразі набуло особливої гостроти. Культ успішності, постійний цейтнот, економічна та політична нестабільність у світі створюють умови постійного стресу для кожної особистості.

У підлітковому середовищі проблематика агресивності відображає одну з гострих суспільних проблем: суттєве зростання соціальної нестабільності на фоні посилення жорстокості, зростання злочинності та проявів соціально-культурної нетолерантності.

Поєднання вікової специфіки особистісного розвитку та соціальної аморфності уявлень, норм та цінностей слугують каталізаторами агресивності як у поведінковому, так і в особистісному розрізі, роблячи тематику підліткової агресії доволі актуальною.

Аналіз наукових публікацій. Агресія як феномен детально розроблена у працях А. Адлера, А. Бандури, А. Басса, Л. Берковіца, К. Левіна, Е. Шпрангера та ін. Фундаментальні та прикладні дослідження вікових проблемних аспектів агресії здійснено у працях сучасних вчених О. Мойсеєвої, В. Павелківа, Л. Семенюк, О. Файдюк та ін.

Мета статті – розгляд специфічних рис підліткової агресивності та виокремлення способів упередження та подолання негативних агресивних

проявів у підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу. Підлітковий вік – це особливий період у розвитку людини, його називають ще критичним періодом біологічної та психологічної перебудови організму. Підлітковий вік включає в себе два періоди: пубертатний та період соціального дозрівання.

Підлітковий вік характеризується як переломний, перехідний, критичний. У цей період відбувається становлення якісних новоутворень, трансформація взаємин з дорослими та однолітками, освоєння нових способів соціальної взаємодії, а також закладаються основи свідомої поведінки. Зміни, що відбуваються у фізіологічному та психічному розвитку підлітка, спричиняють появу певних поведінкових реакцій (намагання звільнитися з-під опіки дорослих, потреба у самореалізації, бажання спілкуватися з однолітками та перебувати у групі, захоплення хобі та цікавими для них справами), які можуть впливати на формування у них агресії, негативізму, негативної конкуренції в навколишньому світі та мати негативні наслідки у навчальній діяльності, стосунках з друзями, батьками та вчителями [11].

У традиційній класифікації підлітковим прийнято вважати період розвитку індивіда від 10–11 до 14–15 років. У психологічній літературі навколо даного віку існує широка термінологія, яка має цілий синонімічний ряд: «критичний вік», «критичний період», «зламний вік», «перехідний вік». Американський психолог Гренвілл Стенлі Холл [12] ще на початку ХХ сторіччя, підлітковий вік відносив до перехідного, проміжного періоду розвитку, періоду «бурі й натиску», а зміст підліткового віку він охарактеризував як «кризу самосвідомості». Тільки переборовши цю кризу, підліток здобуває «почуття індивідуальності». А поки це не відбулось, він буде перебувати в стані пошуку свого «Я». Йому буде властива нестійкість, яка проявляється в наступних ознаках: висока активність змінюється ослабленням, самовпевненість змінюється сором'язливістю, егоїзм може переходити в альтруїзм, веселий, піднятий настрій змінюватись апатією, спокійна зосередженість

раптом переходить у нескінченні міркування, прагнення до новацій може поступитися місцем любові.

Німецький філософ і психолог Е. Шпрангер [13] виокремив й описав три типи розвитку підліткового віку. Перший тип розвитку – це «підліткова криза», коли дитина переживає свій вік, як «друге народження». Другий тип розвитку відрізняє стабільний і поступовий ріст, коли дитина плавно привчається до «дорослої діяльності». Третій тип розвитку являє собою більше активне самовиховання, яке свідомо направляється самим індивідом, на подолання зусиллями волі, власних недоліків, у тому числі тривоги, кризових проявів, а також більш чітке усвідомлення своєї індивідуальності.

«Перехідний вік» характеризується якісними змінами, що виникають у психіці дитини на стику двох віків і визначається зміною новоутворень. У перехідний від дитинства до дорослості індивід проходить великий шлях у своєму психічному розвитку: через внутрішні конфлікти з самим собою та іншими, через зовнішні зриви і внутрішні сходження до «придбання» почуття особистості.

«Підйоми» і «падіння» в цьому віці обумовлені якісними змінами, які, з одного боку, супроводжуються появою у самого підлітка значущих суб'єктивних труднощів різного порядку, а з другого – виникненням об'єктивних перешкод при його взаємодії з довкіллям. Така варіативність змін пов'язана з протиріччями підліткового віку. У підлітків висока активність може призвести до раптового знесилення, шалена радість змінюється смутком, впевненість у собі переходить у зніяковіння, егоїзм чергується з альтруїстичністю, високі моральні прагнення змінюються низькими спонуканнями, пристрасть до спілкування – замкнутістю в собі, тонка чутливість переходить в апатію, жива зацікавленість – у розумову байдужість, прагнення до читання – в зневагу до нього, устремління до нового, до реформувань – в любов до стандартів, шаблонів, захоплення спостереженнями – в безкінечні розмірковування [9].

Особистісний розвиток у підлітковому віці зумовлюється низкою чинників, зокрема, особливостями батьківського виховання, а саме: батьків-

ським ставленням (О. Бодальов, С. Ковальов, В. Столін та ін.), стилем виховання (Г. Варга, О. Захарова, А. Лічко та ін.), батьківською позицією (М. Боришевський, А. Захаров та ін.), стратегіями та стилями сімейної комунікації та взаємодії (В. Гарбузов, Т. Говорун, І. Леонова, А. Співаковська та ін.).

Ю. Можгінський виокремлює такі характерні риси особистості підлітка в цьому періоді: 1) емоційна нестійкість; 2) сором'язливість; 3) агресивність; 4) висока конфліктність як в родині, так і в школі; 5) максималізм; 6) підвищена тривожність; 7) прагнення до самостійності; 8) небажання примірюватися з надмірним батьківським піклуванням [7, с. 8].

Психологи А. Басс і А. Даркі визначили види агресивних реакцій у підлітків: фізична агресія (напад) – використання фізичної сили проти іншої особи; непряма агресія – використання непрямим чином чуток, пліток та вияв афектів у криках, тупотінні ногами тощо; дратівливість – схильність до збудження, готовність виявити грубість, запальність; негативізм – опозиційна форма поведінки, спрямована проти авторитетів та керівництва, яка може виявлятися від пасивного опору до активних дій проти вимог, правил, законів; образа – вияв ненависті до оточуючих та заздрості, що обумовлено почуттям гніву, незадоволеності однією людиною або всім світом за дійсні або уявні страждання; недовірливість – схильність до недовіри та обережного ставлення до людей, впевненість у недобрих намірах оточуючих; вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (крик, сварка, вереск), так і через зміст мовних звертань до інших (погрози, прокляття); почуття провини – ставлення та дії щодо себе або оточуючих, які переконані в тому, що досліджуваний є поганою людиною або діє неправильно [3].

Причини формування агресивної поведінки підлітків можуть бути об'єктивними та суб'єктивними. Об'єктивними чинниками, що сприяють формуванню в поведінці підлітків мотивації до агресії, насильства й жорстокості, виступають економічні та соціальні умови життя суспільства: економічна нестабільність, криза, безробіття, різкий поділ на багатих та

бідних, що супроводжується демонстрацією у ЗМІ яскравого стилю життя. Поряд із цим – зниження моральних вимог особи до себе та суспільства, до конкретного індивіда, втрата культурних і духовних цінностей, зниження особистої відповідальності значною мірою сприяє формуванню агресивної та жорстокої поведінки неповнолітнього. Суб'єктивними чинниками, що сприяють вибору підлітками агресивних форм поведінки, можуть бути психічні аномалії. Хронічні психічні захворювання також можуть викликати прояви жорстокості й агресії, наприклад, у хворих на епілепсію спостерігається різка зміна настрою, вороже й агресивне ставлення до оточуючих [5].

Дослідження А. Бандури [2], підтверджені низкою інших досліджень (А. Реан (1991), Ю. Гіпенрейтер (1995), Т. Трапезнікова (1998) та ін.), показали, що сім'ї агресивних дітей та підлітків характеризуються негативним психологічним кліматом, неуважним ставленням батьків до дітей, конфліктами між матір'ю та батьком із залученням решти членів сім'ї. Особливого значення при цьому набуває наявність позитивного емоційного зв'язку між дитиною та одним із батьків, що активізує механізм наслідування. Цей вид научіння агресивній поведінці видається нам особливо важливим, як у дитячому так і в підлітковому віці. У цьому випадку спрацьовує механізм ідентифікації дитини з одним із батьків, який надалі оцінюється нею як моральний ідеал, орієнтир розвитку; дитина намагається уподібнитись агресору, щоб уникнути покарання. При цьому в якості моделі для наслідування можуть виступати не тільки дії, а й погляди та система цінностей батьків.

А. Адлер вбачав причини дитячої агресії у тому, що протягом всього свого розвитку дитині властиве почуття неповноцінності стосовно батьків, братів, сестер та оточуючих. Незрілість та несамотійність в поєднанні з невпевненістю у собі провокують у дитини хворобливе переживання свого підкореного становища відносно сильніших, яке розвиває у неї почуття неповноцінності, меншовартості. Подібне відчуття в свою чергу породжує у

дитини тривогу, прагнення утвердитись, компенсувати свою фізичну і психічну неповноцінність. Результатом даного процесу є виникнення фіктивної ідеї та цільової установки на перевагу. Відтак дитина намагається досягнути своєї переваги з допомогою прямої агресії. Таким чином, з позиції А. Адлера, агресія – це спосіб досягнення мети переваги, інструмент подолання відчуття неповноцінності [1].

О. Захаров підкреслює взаємозв'язок агресії із заниженою самооцінкою, побудованою на почутті незадоволеності, позбавленості любові. За агресивно-недоброзичливим ставленням до інших, на думку вченого, стоїть бажання заслужити повагу до себе хоча б таким неконструктивним способом. Самоприниження та почуття провини О. Захаров розглядає водночас як другу форму прояву агресивності. Він зауважує, що зниження цінності «Я», почуття незахищеності призводить до аутоагресії, аж до варіанту нанесення собі фізичної шкоди [4].

Аналіз теоретико-методологічних джерел з проблеми дослідження показав, що існує декілька типів класифікацій агресивної поведінки. Деякі дослідники агресивної поведінки, беруть за основу психофізіологічні відмінності дітей, інші – психосоціальний розвиток. Так, В. Андрієнко, Ю. Гербеєв, Г. Невський розрізняють важких підлітків: з педагогічною занедбаністю та з соціальною занедбаністю (етично зіпсованих).

З'ясовано, що більш дослідників агресії відокремлюють її типи і форми, серед яких вирізняють вербальну й фізичну агресію, пряму – непряму, активну – пасивну, ворожість та ін. Так, наприклад, матеріали, отримані Л. Семенюк на основі аналізу документації шкіл, бесід з вчителями, батьками, відносини кожного конкретного підлітка з однолітками, дорослими, його особливості, погляди, сторони поведінки в процесі тестування, анкетування, обстеження дітей за допомогою опитувальників, дозволили їй виділити чотири групи:

1. Підлітки з стійким комплексом аномальних, аморальних, примітивних потреб, що мають деформацію цінностей і відносин, прагнуть тільки до

споживчого життя. Їм властиві егоїзм, байдужість до переживань інших, відсутність авторитетів, цинізм, озлобленість, грубість. У їх поведінці переважає фізична агресивність.

2. Підлітки з деформованими потребами і цінностями, що мають більш менш широке коло інтересів, що відрізняються загостреним індивідуалізмом, охочі зайняти привілейоване положення за рахунок утиску слабких і молодших. Прагнення до застосування фізичної сили виявляється у них ситуативне і лише проти тих, хто слабше.

3. Підлітки з конфліктом між деформованими і позитивними потребами, їм властиві однобічність інтересів, брехливість. У їх поведінці переважають непряма і вербальна агресія.

4. Підлітки, що відрізняються слабо деформованими потребами за відсутності певних інтересів і дуже обмеженим колом спілкування, що відрізняються безвіллям, недовірливістю, мстивістю [10].

Агресивна поведінка підлітків має певні особливості:

1. Жертвами агресії стають близькі люди – рідні, друзі. Це, свого роду, феномен «самознищення», оскільки такі дії спрямовані на руйнування споріднених зв'язків–життєвої основи існування людини.

2. Далеко не всі агресивні підлітки виховуються в неблагополучних родинах, багато хто з них, навпаки, мають заможних і турботливих батьків.

3. Агресія часто виникає без реального приводу (Ю. Можгинський) [9].

Важливою умовою розвитку і закріплення агресії є фрустрація потреби в прихильності, визнанні, любові і захисті з боку дорослих, а також наявність ситуацій постійного застосування покарань, особливо фізичних. Г. Еберлейн [14] підкреслював, що агресивність дитини є не що інше, як її розпач у пошуку любові і визнання.

Головними чинниками, що сприяють виникненню агресивних реакцій у підлітків, є: характеристики спрямованості та самосвідомості особистості (низький рівень сформованості моральних уявлень, неадекватні самооцінка й рівень домагань), індивідуально-психологічні (емоційна нестабільність,

високий рівень особистісної тривожності, низький рівень розвитку інтелекту, несформованість навичок самоконтролю поведінки та функцій прогнозування її наслідків) і соціально-психологічні (статус підлітка в колективі однолітків, низький рівень соціальної адаптації, несприятливий емоційний мікроклімат у родині, характер і система виховання, вплив засобів масової інформації та комп'ютерних ігор тощо) передумови функціонування особистості, що можна об'єднати у відповідний симптомокомплекс особливостей підлітків, схильних до агресивних реакцій.

Аналіз внутрішнього, суб'єктивного змісту агресивної поведінки свідчить, що вона полягає в особистісному самозахисті й самоствердженні. Зв'язок агресивної поведінки із самозахистом зафіксований у філогенетично давньому механізмі афекту, що становить інтенсивний і відносно короткочасний емоційний сплеск. Виникнення афекту зазвичай свідчить про недостатню здатність механізмів регуляції, що сформувалися в онтогенезі, вирішити певну ситуацію [6].

Нормативні питання агресії розглядаються у двох площинах: з точки зору рівневих параметрів (А. Реан) та з позицій норм поведінки, прийнятих у суспільстві (Т. Курбатова, Н. Ратінова, Т. Рум'янцева, Е. Фромм). Становлення агресивних поведінкових патернів в процесі онтогенезу обумовлене дією ряду соціальних та індивідуально-психологічних причин і психологічних механізмів закріплення, що передбачає при вивченні особливостей прояву агресії в підлітковому віці урахування зовнішніх та внутрішніх впливів на рівні цілісного суб'єкта.

У підлітковому віці відмічається загострення агресивних суперечностей, що пов'язано з кризою періоду дорослішання, збільшенням фізичної сили та соціальної активності при загальній невпевненості, невірності, неадекватності.

Профілактичні заходи потрібно починати лише після діагностування дітей, котрі мають хоча б найменші прояви агресивності. Першочерговим завданням на цьому етапі є визначення та добір надійних, коректних

методик, які дають змогу побачити дійсну картину взаємозв'язку багатого внутрішнього світу дитини з навколишнім та визначити можливі причини агресивної поведінки.

На сьогодні існує чимало методик діагностики агресивності. Але для діагностики дітей шкільного віку слід враховувати їхні вікові та психологічні особливості. Найпоширенішими серед інших є діагностика станів за тестом М. Люшера, оцінювання рівня тривожності й схильності дитини до неврозу [4].

У процесі планування програми психологічної корекції агресії необхідно, передусім, ретельно дослідити, яку функцію вона виконує в кожній конкретній ситуації, які її пропорції серед інших проявів активності та динаміка її виникнення.

Профілактичні заходи мають бути спрямовані не на повне виключення агресивності з характеру дитини, а на обмеження та контроль її негативних рис, а також заохочення її позитивних проявів. Враховуючи, що діти в оцінці вчинків однолітків досить категоричні і вимогливі, а щодо власної поведінки – більш поблажливі і недостатньо об'єктивні, слід працювати також над самооцінкою. У родинному вихованні слід приділяти посилену увагу до створення сімейного благополуччя. Неабияку виховну силу має особистий приклад членів родини, особливо батьків, та спілкування між членами родини. Адже діти з живим інтересом завжди слухають історії з життя батьків, бабусь, дідусів. Найкращий спосіб запобігти агресивності дитини – проявляти до неї любов, ласку і добро.

Тактику психотерапевтичних впливів необхідно будувати залежно від природи агресивної поведінки підлітка. В одному разі слід ігнорувати агресивну тенденцію і не фіксувати на ній увагу; в другому – включити агресивну дію в контекст гри, надаючи їй нового, соціально прийнятного сенсу; в третьому – не прийняти агресію і встановити заборону на такі дії; в четвертому – активно впроваджуватися в ігрову ситуацію до розгортання агресивної дії, в основі якої страх, і домагатися емоційно позитивного вирішення психодрами. Тому вважаємо за доцільне будувати психологічну

корекційну роботу з нейтралізації різних форм агресивної поведінки з урахуванням особистісних особливостей підлітків.

Вибір стратегії психокорекційної роботи з агресивними дітьми й підлітками повинен відбуватися, по-перше, враховуючи принциповий взаємозв'язок внутрішньої (інтрапсихічної) та зовнішньої (психосоціальної) детермінації функціонування особистості. По-друге, необхідно враховувати закономірності процесу трансформації поведінки, що передбачає стадії переосмислення, обмірковування своєї поведінки, підготовки до її змінення, реалізації та дотримання нового стилю поведінки. По-третє, психотерапевтичні дії повинні бути спрямовані на зміни в пізнавальній сфері особистості підлітка через переконання, навіювання, пояснення й інтерпретацію мало усвідомлюваних переживань.

Головними завданнями роботи, спрямованої на зниження підліткової агресії, є:

- 1) навчання підлітків соціально прийнятних способів вираження гніву та прояву реакцій на негативну ситуацію загалом;
- 2) навчання підлітків навичок самоконтролю і управління власним гнівом (навичок саморегуляції);
- 3) формування в підлітків конструктивних форм поведінки та підвалин комунікації в проблемній ситуації;
- 4) усунення надмірного емоційного напруження й особистісної тривожності підлітків за допомогою техніки релаксації;
- 5) розвиток позитивної самооцінки підлітків;
- 6) формування здатності усвідомлення власного емоційного світу та почуттів інших людей, розвиток емпатії [8].

Завдання психокорекційної програми може бути розв'язано за допомогою бесід, рольового програвання ситуацій, виконання вправ на самопізнання і самовиховання, етюдів, пантоміми, образотворчої діяльності, фізичних вправ, рухливих ігор, психогімнастики й ауторелаксації.

Висновки. На формування у підлітків агресивної поведінки впливає

значна кількість факторів (індивідуальний, психолого-педагогічний, соціально-психологічний, особистісний, соціальний). Визначення шляхів попередження чи корекції проявів агресії пов'язане з чинниками, що впливають на особистість підлітка.

Раннє виявлення поведінкових проблем у підлітків, системний аналіз характеру їх виникнення і адекватна виховно-корекційна робота дають шанс запобігти асоціалізації підлітків. Невчасне виявлення початкових ознак поведінки, що відхиляється, і проблем у вихованні, що перешкоджають розвитку дитини, призводить до швидкого переходу відхилень в хронічні порушення поведінки.

Література

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер. – М.: Фонд «За экономическую грамотность», 1995. – 296 с.
2. Бандура Альберт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Альберт_Бандура.
3. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – Спб. : Прайм – ЕВРОЗНАК, 2001. – 516 с.
4. Захаров А.И. Детские неврозы (психологическая помощь родителей детям) / А.И. Захаров. – Спб.: Респекс, 1995. – 191 с.
5. Зупинись! – Посміхнись!: методичний посібник з профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації / Т.В. Журавель, К.В. Сергеева, О.Г. Шаровара. – К.: ФОП Буря, 2013. – 124 с.
6. Леонтьев Олексій Миколайович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Леонтьев_Олексій_Миколайович.
7. Можгинский Ю.Б. Подходы к анализу тяжелых форм антисоциального поведения в детском и подростковом возрасте / Ю.Б. Можгинский // Юрид. психология. – 2009. – № 1. – С. 8–12.
8. Мойсеева О. Агресія підлітків: причини виникнення та можливості психокорекції / О. Мойсеева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naiu.kiev.ua/psychped/images/documents/vupysk-1-2015/ua/16.pdf>.
9. Павелків В. Специфіка прояву агресії та деструктивної поведінки в підлітковому віці / В. Павелків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2016/03/30-43.pdf>.
10. Семенюк Л. М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции / Л. М. Семенюк. – М. : ТЦ Сфера, 2006. – 96 с.
11. Файдюк О. В. Сутність соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах / О.В. Файдюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/.../54>.
12. Холл Грэнвилл Стэнли [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Холл,_Грэнвилл_Стэнли.
13. Шпрангер Эдуард [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Шпрангер_Эдуард.
14. Эберлейн Г. Страхи здоровых детей: практ. пособие для родителей / Г. Эберлейн / пер. с нем. – М.: Знание, 1981. – 192 с.

SPECIFICITY OF AGGRESSION MANIFESTATION IN TEENAGE AGE AND METHODS OF ITS PREVENTING AND OVERCOMING

Oleksandra Kachmar

Scientific and theoretical review of domestic and foreign studies which deal with issue of forming aggression in youth environment are given in the article. The new data concerning the specific features of aggressive behavior in adolescence is got. The individual psychological and social psychological factors of aggressive behavior among teenagers are identified. A separate methods of preventing and overcoming teenage aggression are considered.

Introduction. In teenage environment aggression reflects one of the social problems: significant increase of social instability in the background enhance the severity of rising crime and social and cultural manifestations of intolerance.

The combination of age-specific personal development and social amorphous concepts, norms and values serve as catalysts in behavioral aggression and a personal perspective, making the theme of teenage aggression is quite relevant.

Purpose – to consider specific features of teenage aggression and highlight ways to prevent and overcome the negative manifestations of aggression at teenage age.

Methods. The methodological basis of the thesis became a general scientific and special methods of studying the essence of the phenomenon of aggressive behavior. The study is based on the principle of systematic approach, according to which aggression is the result of mastering proper worldview, philosophy and psychology, as well as an instrument of harmonization of the condition of the individual in social space.

Results. Scientific and theoretical review of domestic and foreign studies which deal with issue of forming aggression in youth environment are given in the article. The psychological features of destructive behavior and its characteristics from the position of psychology, philosophy are considered.

The analysis of social deviations of personality behavior which are formed under the influence of social institutes is done and also the analysis of theory of reasons of deviations appearance is given.

The concept «aggression» is analyzed. The brief characteristics of its main types is given and negative influence on values and moral believes of youth are considered. The approaches to studying teenage age crisis in the conditions of contemporary society are generalized.

The new data concerning the specific features of aggressive behavior in adolescence is got. The conditionality of aggressive behavior of teenagers by their relationship with peers, teachers and parents is revealed. The influence of self-attitude, motives and social and moral values on aggressive behavior of teenagers is shown. The individual psychological and social psychological factors of aggressive behavior among teenagers are identified.

Conclusion. The formation of aggressive behavior in teenagers affects a considerable number factors (personal, psychological, educational, social, psychological, personal and social). Early identification of behavioral problems in teenagers, systematic analysis of the nature of their origin and adequate educational-correction given the chance to prevent asotsialization of youth.

Key words: aggression, aggressiveness destructive behavior, teenage age, prevention and overcoming of aggressive behavior of teenagers.

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ АГРЕССИИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ И СПОСОБЫ ЕЕ ПРОФИЛАКТИКИ И ПРЕОДОЛЕНИЯ

Александра Качмар

В статье представлено научно-теоретический обзор отечественных и зарубежных исследований, посвященных проблеме проявления агрессии в подростковом возрасте. Получены новые данные о специфических черт агрессивного поведения в подростковом возрасте. Выявлено индивидуально-психологические и социально-психологические

факторы агрессивного поведения подростков. Предложено отдельные способы профилактики и преодоления подростковой агрессивности.

Ключевые слова: агрессия, агрессивность, деструктивное поведение, подростковый возраст, профилактика и преодоление агрессивного поведения подростков.